

תוכן העניינים

ט	על המחברת
יג	דברים על עריכת הספר
יז	המפגש עם עבודתה של גלית

1	הקדמה
3	ארגז הכלים המתודולוגי
3	איסוף חומר היסטורי
4	תצפיות, ראיונות ושיחות
5	הכניסה לזירה הנחקרת
8	מבנה הספר

	פרק ראשון: מבט מתוך האוניברסיטה על יחסים בין מדינה
10	לחברה אזרחית
10	פעילות הסטודנטים
11	תיחום ומשטור פעילות הסטודנטים
14	מחקר באמצעות הפרדיגמה הפסיכו-פוליטית

	פרק שני: בין אוניברסלי לפרטיקולרי: חברה אזרחית,
21	אקדמיה והמוסד האוניברסיטאי
22	החברה האזרחית, המדינה והמשפחה
31	האקדמיה והמוסד האוניברסיטאי
38	סיכום: אידאת החברה האזרחית והמוסד האוניברסיטאי

	פרק שלישי: המימוש הציוני של אידאת האקדמיה:
41	ייסוד האוניברסיטה העברית כזירה של חברה אזרחית
43	הנרטיב המרכזי על ייסוד האוניברסיטה

- 44 מימושו של רעיון אירופי במזרח התיכון: השלבים הראשונים
 49 הקמת מדינת ישראל וביטול הבלעדיות של האוניברסיטה
 52 הנרטיב המושלים: עיצוב האוניברסיטה באמצעות פעילות סטודנטים
 53 הזירה האקדמית: סרטיפיקטים ותכנית לימודים
 הזירה החוץ-קוריקולרית: הסתדרות הסטודנטים
 56 ותאי הסטודנטים
 60 הגמוניה של שמאל ציוני
 70 ביטול הזירה ועיצובה מחדש: אירועי מלחמת 1948
 72 סיכום: האוניברסיטה העברית כזירה של חברה אזרחית

- פרק רביעי: בין המדינה לפרט: פעילות סטודנטים
 75 בחברה האזרחית
 77 השיח על מערכת היחסים שבין המדינה לחברה האזרחית בישראל
 82 המתח בין המחויבות למדינה לבין סיפוק צרכיו של הפרט
 "ישראל אחרת": שאיפה לכינון מדינת לאום המספקת את
 83 צורכי האזרח
 86 "עלה ירוק": שאיפה למדינה המספקת את התענגות האזרח
 אגודת הסטודנטים: שאיפה לסיפוק הצרכים הלימודיים
 89 והכלכליים של הסטודנטים
 תא ה"ה": שאיפה לסיפוק הצרכים הלימודיים
 93 והנהגתיים של הסטודנטים
 97 סיכום: מודרניות שנייה וחברה אזרחית בישראל

- פרק חמישי: אתגור ריבונות המדינה: קטגוריית החריג
 100 כמשאב פוליטי-אזרחי
 102 הבזוי וההומו סאקר
 105 חריגות כמשאב פוליטי
 105 חריגות אישית: כינון זהות נשית פלסטינית ישראלית
 עלייה לרגל "הביתה" אל מקום החריג: כינון זהות מזרחית
 109 פריפריאלית
 114 רכיבים של חריגות: כינון זהות נשית אשכנזית א-הגמונית
 120 אימוץ דמות החריג: כינון זהות יהודית מוסלמית
 124 סיכום: אתגור המדינה הריבונית באמצעות פעילות אזרחית

	פרק שישי: אינטרפלציה של הטוב והאל היהודי
126	ככלי לכינון זהות
128	מערך העוצמה ומודלים של אינטרפולציה
132	אינטרפלציית הטוב
132	עיצוב האידאולוגיה של בית הלל
135	תגובות לאינטרפלציה של בית הלל
145	סיכום: האינטרפלציה של הטוב ושל האל היהודי

	פרק שביעי: לגיטימציה מוסרית, כפיפות וולונטרית ומערכי
147	עוצמה: סיכום
153	נספחים
	נספח 1: מסגרות של פעילות סטודנטים בשנת הלימודים
153	2003-2002
158	נספח 2: תאי סטודנטים בשנת הלימודים 2003-2002
167	רשימת מקורות

על המחברת

גלית סעדה-אופיר נולדה בשנת 1971 באשקלון, בת בכורה לוויקטור ולדינה סעדה ואחות לעודד, לגבריאאל, לתומר ולרם. עם סיום לימודיה בבית הספר העיוני "תגר" בעירה, התגייסה גלית לצבא ובשנים 1990-1992 שימשה כמש"קית חינוך. לאחר השחרור מן הצבא היא החלה ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים במחלקות לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה. את לימודיה לתואר הראשון היא מימנה בעצמה, בעיקר בעבודת מלצרות בבית הארחה בנווה אילן שבהרי ירושלים. זהותה כאישה מזרחית שגדלה באשקלון הניעה אותה לפעול להשגת שוויון וצדק חברתי. מיומה הראשון באוניברסיטה העברית הייתה גלית מעורבת בפעילות חברתית ופוליטית, וחברה פעילה בארגונים חברתיים רבים: פעילי ציבור, צ"ח – צדק חברתי, אייס"ף, ממזרח שמש, אחותי ועוד. חברתה ורד מדר, שהלכה עמה כברת דרך בחלק מפעילויותיה החברתיות, כתבה עליה את הדברים האלה:

אישה חכמה, שלב רך ואוהב אדם פועם בה. שיש בכוחה לראות בני אדם גם בחולשתם ולהאמין בכוחם ובכוחה לשנות. דרכה לתיקון עולם הייתה מתוך אמונה בבני אדם ובחזק לבם, מתוך הבנה עמוקה כי לא הם עצמם טעונים תיקון, אלא העולם שבו הם פועלים. תמיד נדמה היה כי מכיוון שהייתה בה עוצמה רבה כל כך, נחישות, דבקות בלתי נלאית במטרות שהציבה לעצמה, היא הניחה שתכונות אלה נמצאות גם באחרים. לכן לרבים המפגש אתה היה תמיד מעצים, ממלא בכוח, מאפשר.

בשנת 1996 סיימה גלית בהצטיינות את לימודי התואר הראשון והמשיכה ללימודי התואר השני. בשלב הזה היא כבר החלה לפרסם מאמרים וביססה לעצמה מקום של כבוד כאחת מהנציגות הבולטות של דור העתיד של פמיניסטיות מזרחיות בישראל. בתקופת לימודי התואר השני היא עסקה לפרנסתה בעיקר בהוראה: לימדה בבית הספר קדמה בקטמונים, במכללת אשקלון, באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטה הפתוחה. כמו כן היא עבדה כרכזת חברתית בארגון "קול האשה" – מרכז נשים רב תרבותי בירושלים.

גלית סעדה-אופיר כתבה עבודת גמר לתואר מוסמך על התופעה שנהוג

לכנותה "הלהקות של שדרות", ובהמשך חקרה את מה שמוכנה "המוזיקה המזרחית", ובמיוחד את קו התפר שבינה לבין הפופ-רוק הישראלי כולו. עבודתה על המוזיקה המזרחית הייתה רק נקודת משען שממנה יצאה לתור אחר כלים תאורטיים שסייעו לה לפענח את המורכבות של הזהות המזרחית בישראל. ההוגים שאצלם חיפשה גלית תובנות, הארות וכלים היו הומי באבא, פול גילרוי, אדוארד סעיד ואחרים. מהם היא הקישה על האופן שבו יצירה וצריכה של מוזיקת פופ-רוק מבטאות את הייחוד התרבותי של יוצאי ארצות ערב והאסלאם בישראל. החיבור שיצרה בין תובנות מבית מדרשם של הוגים אלה לבין המוזיקה של "להקות שדרות" ושל המוזיקה המזרחית בכללה, הניב שלושה מאמרים (אחד בעברית, והשניים האחרים בכתבי עת מובילים באנתרופולוגיה). בזמן הקצר שעבר מאז פרסומם הציבו מאמרים אלה, העוסקים בפירוק הקטגוריה "מוזיקה מזרחית", ציון דרך בחקר האנתרופולוגי והסוציולוגי של המוזיקה הפופולרית בישראל.

בניתוחיה חשפה גלית את הגיוון היצירתי שצמח בתחום הפופ-רוק בקרב היהודים-הערבים – הכינוי המועדף עליה לציון בני עדות המזרח. בגיוון היצירתי הזה היא ראתה עדות לריבוי התודעות, הכיוונים התרבותיים והפעילויות המוזיקליות שדרכם ניסו יוצרים וקהלים בישראל לשמר את הקשר שלהם עם מורשות יהודיות-ערביות שונות, ובה בעת לממש שייכות עכשווית ומודרנית הן להקשר קוסמופוליטי כלשהו והן לישראליות ההגמונית. גלית כינתה את התופעה שתיארה כפופ של אזורי גבול (borderland pop), שבו מתערבבים ומתנגשים הקשרים תרבותיים מגוונים. לא אחידות סגנונית, ולא דיכוטומיה פשטנית בין "מזרחיות" ל"אשכנזיות". היא גם היטיבה למקם את ההיגיון החברתי המניע גיוון זה, והוא האילוץ של קבוצה זו להתמודד עם מה שהוצג בפניהם ככוחות תרבותיים סותרים. מוטי רגב, שהנחה אותה בכתובת עבודת המוסמך שלה, כתב: "בין ביקורת מתוחכמת, עדינה, כלפי המציאות התרבותית של ישראל, לבין אהדה מסויגת למושא מחקרה, גלית הציגה מבט אנתרופולוגי מפוכח, רחוק מחנופה, נקי מהתנשאות, על העשייה המוזיקלית של פופ-רוק בקרב יוצאי ארצות ערב בישראל".

באופן יוצא דופן הצליחה גלית לפרסם ארבעה חלקים מתוך הפרויקט הזה, ולשכנע רבים כי עבודתה המחקרית חכמה, מרחיבת דעת ובמובן מסוים גם אמיצה. אין חולקים על כך שעבודתה נעשתה מתוך תשוקה אינטלקטואלית, סקרנות אמיתית והרבה מחויבות אישית. בשנת 2000 היא החלה בכתובת עבודת הדוקטור שעליו מבוסס ספר זה, ובשנת 2007 קיבלה מלגת פוסט-דוקטורט בטורונטו.

בשנת 1998 הכירה גלית את משה אופיר, ולאחר שנתיים הם נישאו. משנתקלו בקשיים להרחיב את המשפחה, פנו גלית ומשה לטיפולי פוריות,

משימה שהכבידה מאוד על גלית. ייסורי הגוף החלישו אותה, אבל היא לא הרפתה. בשנת 2006 נולד בנם זוהר ויום לפני יום הולדתו השני, כשתאומיה אוהד ואלמוג היו בני ארבעה חודשים בלבד, הקדיש לה משה את הדברים האלה:

היי יקירה, רציתי לספר לך שמקדישים לך ערב דיון באוניברסיטת תל-אביב שבו ידברו על מחקרייך. את לא תאמיני כמה אנשים הגיעו לשמוע על ההישגים האקדמיים שלך. יו"ר הפאנל, ד"ר ניסים מזרחי, הוא זה שפעל רבות שתשיגי את מלגת הפוסט-דוק בתל-אביב. בלעדיו אני לא יודע אם היית זוכה בה. ד"ר פנינה מוצפי-הלר שהערכת רבות. פרופ' מוטי רגב שהיה המנחה שלך בתואר שני ושחיבר אותך לסצנה בשרדות וכמובן פרופ' יהודה שנהב שראית כמודל לחיקוי, תמיד אמרת כמוהו אני רוצה להיות. ולא נשכח את יובל עברי שהוא ממארגני הערב וחבר קרוב. אם היית נוכחת היית מסמיקה ושואלת אותי בבית מה הם מדברים עלי, הם מדברים על מה שאני כתבתי? ואני הייתי עונה לך, כן יקירה, על מה שאת כתבת והגית לאורך שנים. כשהיית פה אתי לא יצא לך לנוח במידה רבה, אז עכשיו אני מקווה שבמקום מושבך החדש תרימי רגל על רגל תעשי לך תה עם נענע תנוחי ותקשיבי כמה חכמה ונפלאה היית וכמה את חסרה.

נב. זהר חוגג מחר יום הולדת שנתיים. אני בטוח שאת חוגגת אתנו. מזל טוב חמוד.

גלית הלכה לעולמה בדצמבר 2008 למחרת ניתוח קיסרי. שורה של כשלים בתפקוד בית החולים ורשלנות חמורה של שלושה אנשי צוות נמצאו אחראים למותה.

דברים על עריכת הספר

אורלי בנימין

הזירה הפוליטית בישראל רוחשת, ומשקפת בבירור מגמות בחברה האזרחית התורמות בהתמדה לעיצובה. המתקפה של קבוצות ימין על הקרן החדשה לישראל, על העומדת בראשה פרופ' נעמי חזן, ועל מרצים באוניברסיטאות, שאירעה בעקבות דוח גולדסטון על מבצע 'עופרת יצוקה' בספטמבר 2009, מעידה על שלושה תהליכים מרכזיים: ראשית, היא ממחישה את הירידה השיטתית בערכן של הדמוקרטיה ושל החירויות הדמוקרטיות בעיניהם של רבים מהמעורבים בפוליטיקה בישראל. שנית, היא מבליטה את הבעייתיות בסוגיית המימון לארגוני החברה האזרחית ומעלה סימני שאלה בנוגע לזהותם של הגופים המממנים והממומנים וכן בדבר השלכותיו של תהליך המימון. שלישית, היא מצביעה על הקלות הרבה שבה השיח הציבורי נחשף לגלי שנאה והכפשה וכן על הקושי להיאבק בהם. סוגיית מקורות המימון של גופי החברה האזרחית חשובה להבנתם של שני התהליכים האחרים: הירידה במחויבות לחירויות שונות והגיוס הקל של השיח הציבורי לאיום והפחדה, המופנים כלפי מי שמעזים להשתמש בחירות הדמוקרטית ולמחות נגד עוולות הנוגדות את מצפונם.

בביקורתה על החברה האזרחית האמריקנית הציגה תדה סקוצ'פול (Skocpol, 2003) את הבעייתיות הטמונה בסוגיית המימון ואת השיטתיות שבה היא מקצצת בכניפתם של ארגונים ועמותות המקדמים פוליטיקה של זהויות ושל צדק חברתי, ומחזקת את אלה המקדמים דה-פוליטיזציה באמצעות הסדרה חקיקתית המחייבת עמותות להתנהלות המכוונת בראש ובראשונה לגיוס משאבים ומימון. סקוצ'פול טוענת כי הצורך המתמיד במשאבים לפיתוח פעילותה של כל קבוצה פוליטית מחייב קבוצות לעבור למבנה של בעלי תפקידים. כך מתרבים והולכים אנשי הכספים והמנהלים המקצועיים על חשבון החברים המתנדבים המחויבים ערכית ומוסרית לפעילות. סקוצ'פול מוסיפה ומסבירה, כי כאשר עולה שיעור כספי העמותה המגיע מגופים בעלי אינטרסים כלכליים ופוליטיים מובהקים, כגון המדינה, העמותות מפתחות תלות בגופי המימון באופן המאפשר למממנים להכתיב את דרכי פעולתן. ככל שהתלות בכספי המדינה גדולה יותר, תרומת העמותה להגנה החברתית על נפגעי מוסדות השלטון קטנה יותר. גם אם אני

מסכימה עם חנה הרצוג (2006) המצביעה על חשיבות הפעולה הפוליטית המתרחשת בארגונים הפמיניסטיים המעבים מאוד את החברה האזרחית העכשווית בישראל ואף מחזקים את השפעתה, עדיין אני בטוחה שלחצי מימון, ובעיקר הקושי הגובר להשיג מימון, מעצבים גם את אופני הפעולה של ארגונים אלה.

את ההקדמה הזאת לספרה של גלית סעדה-אופיר ז"ל אני כותבת בימים שבהם ברור שצה"ל אינו דוחה על הסף את כל ההאשמות הכלולות בדוח גולדסטון, ושכמה מסעיפיו כבר נמצאו אמינים בבדיקות שערך צה"ל. לא שמעתי התנצלות מצד הקבוצות התוקפות, ובהקשר לכך אני רוצה לשוב ולהדגיש את סוגיית המימון. לסוגיה זו, שלא תמיד זוכה להתייחסות, הספר שלפנינו מצליח להציע באופן עקיף אך מרתק פרספקטיבה מקומית בעלת ערך.

גלית ממלאת בספרה את חסרונו של דיון מקומי על היבט זה של החברה הישראלית, ועוסקת בסוגיה הן ברמה התאורטית והן ברמה האמפירית שלה. התמסרותה לבחינה מדוקדקת של פעילות הסטודנטים באוניברסיטה העברית מאפשרת לקורא ללמוד על הדינמיקה של המימון ושל הזרמת המשאבים, כפי שהיא נחווית מנקודת מבטם של הפעילים המוצאים עצמם נדרשים להיענות לעוצמתם המתפתחת של גופים מממנים או מאפשרי פעילות.

גלית מתארת, במיוחד בפרק השישי, את האופן שבו בית הלל הופך ממרכז המציע לארגוני סטודנטים מרחב לפעולה ולמפגש, ואמצעים נוספים לקיום פעילותם, למערך עוצמה קטן. את המושג הזה טבעה גלית בהתייחסה לארגונים לא-מדינתיים כבעלי כוח לקדם סדר יום אידאולוגי ולהעמיד תביעות מעשיות וערכיות. ואמנם, בית הלל תורם ליכולתם של הארגונים החוסים בצלו להביע את מחאתם הפוליטית והערכית ומחזק את יכולת ההתנגדות שלהם לתביעותיו של מערך העוצמה הגדול. מערך זה מתייחס למדינה, ומסמל את הקולקטיב שאליו רוצים ארגונים אלה להשתייך ושאת התנהלותו הם מבקשים לשפר. התעצמותו של בית הלל מתבררת בהדרגה, כשבאמצעות החלטות והסדרה הוא מעמיד חוקי-על משלו ומצפה שפעילי החברה האזרחית החוסים בצלו יאמצו אותם. בצד רטוריקה מתמשכת של העומדים בראשו בדבר העדר כפייה דתית, הארגונים המעוניינים להיות חלק ממרחב הפעולה שלו צריכים לקבל על עצמם את התקנון ואת ההכרעות של מנהליו הנוגעים לתקינות פעולתם. גלית, שהייתה רגישה ביותר למשחק העדין שבין הסטודנטים הפעילים לבין נציגי בית הלל, תיעדה את תהליך פעולת הגיוס האידאולוגי: על בסיס שנחווה כוולונטרי לחלוטין הפעילים קיבלו על עצמם את חוקי-העל כדי להמשיך ולקיים את הארגון החשוב להם. במקרים מסוימים הדברים הגיעו כמעט כדי התחזקות דתיותם.

בניתוח המציאות החמקמקה הזאת, גלית מזהירה את כולנו מפני התרפקות על רצונותיהם הטובים וכנות כוונותיהם של פעילי החברה האזרחית. אכן, מדובר באנשים מן השורה הראשונה המחויבים לטובתו של הקולקטיב ולעתים מוכנים להקריב את עצמם ואת רווחתם האישית כדי ליצור או לקדם שינוי ערכי משמעותי בחברה. אך בשל משאביהם הדלים הם נותרים חשופים להשפעותיו הפוליטיות של כל גוף מממן המעוניין לגדול ולהתרחב.

רבים כבר הציבו סימני שאלה בדבר כוחה של החברה האזרחית לעמוד מול המדינה ובסיכוייה לתרום לעיצובה של מדיניות ציבורית, כגון מדיניות תקצוב מכוונת, תעסוקה הוגנת וזכויות חברתיות. עם זאת אני סבורה שלספר זה תרומה חשובה וייחודית לדיון על החברה האזרחית בישראל; ייחודיותו בהתייחסות לשאלה האמורה מתוך נקודת מבטם של פעילי החברה האזרחית עצמם: כמיהתם לשייכות, כמיהתם לתחושת משמעות ולהתרפקות על "טוב" נשגב, שממנו הם יכולים לשאוב תקווה כי יש סיכוי שפועלם ישפיע ויביא לשינוי.

גלית אינה מסתפקת בהעברתה של נקודת המבט לפעילים אלה, אלא מצליחה להסביר מדוע המעיט הדיון הישראלי בחברה האזרחית לעסוק בהם. כמיהתם של חוקרים ליישום מודל מרד הסטודנטים בצרפת ב-1968 – המבוסס על התנגדות גורפת לקובעי המדיניות ואתגורם מן היסוד – לא אפשרה להם להפנות מבט ולראות את הייחוד שבדינמיקת היחסים בין סטודנטים ישראלים לבין מערכי העוצמה שסביבם.

אני מקווה מאוד שבעקבות התובנות העולות בספר ימשיכו רבים להעמיק את ההבנה לגבי התנאים שבהם פעילי החברה האזרחית מצליחים לאתגר את המדיניות הציבורית למען סדר חברתי טוב יותר ולגבי התנאים שבהם התלות במימון מצמצמת את חשיבות פעולתם.

בהחלטה להוציא את הספר הזה לאור השתתפו יחד אתי פרופ' יהודה שנהב, ד"ר ניסים מזרחי, ד"ר פנינה מוצפי-הלר, יובל עברי ומשה אופיר. יובל עברי, החרוץ באדם, גייס כספים מקרן אייסף בנדיבותו של ציון רגב, מקרן רש"י בנדיבותו של מרדכי כהן ומ"מזרח שמש" בנדיבותו של אלי ברקת, ואלה הכספים שאפשרו לנו להגיע להוצאת מאגנס. פרופ' גד יאיר הוסיף תרומה צנועה מטעם החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית, והרבה אנשים שלחו כסף כשהספר היה רק הודעה באתרי העוקף וקדמה באינטרנט. פרופ' צבי בן-דור עזר מרחוק ופרופ' דני גוטוויין תרם גם הוא מהשראתו. במבצע להוצאתו של הספר הזה זכות גדולה במיוחד לד"ר מאיר מרגלית שהשיג כספים מארגון PICSA (Palestine Israel Civil Society Española Alliance & Cooperacion) למימון העריכה של הספר. כך יכולנו ליהנות מן החכמה וממימוניות העריכה המופלאות של ד"ר פנינה שטינברג. זהבה כנען, עורכת הלשון, עשתה עבודה נהדרת ועל

כך תודתנו העמוקה. אנחנו אסירי תודה לאילנה שמיר מהוצאת מאגנס שניהלה עמנו דיאלוג מכבד וקשוב. תודות רבות ואסירות תודה עמוקה לכל מי שפעל ותרם ואפשר את הוצאת הספר לאור.

זה המקום לומר שערכנו את הספר מתוך חרדת קודש – מתוך מאמץ אדיר שלא לשנות את אמירותיה של גלית האמיצה שגייסה את גדולי האינטלקטואלים של זמננו לפרויקט שלה. נקווה שבתיווכה יגדל כאן דור ששפתם של אלתוסר, ז'יז'ק ולאקאן שגורה על שפתיו. עם זאת הוספנו פה ושם הערות שוליים על מנת להבהיר ולקשור חוטים. אנחנו, כל העושים במלאכה, מלאים תקווה שרוחה של גלית, חכמתה, חדות הראייה שלה ובמיוחד עומק ההבנה שלה, לא נפגעו בתהליך העריכה של עבודתה. הלוואי והספר הזה יתרום ליכולתן של תלמידות רבות ללכת בעקבותיה ולהעז.

תל אביב, אוגוסט 2010